

ШЧЫМЛІВАЯ СПОВЕДЗЬ ЗБАЛЕЛАЙ ДУШЫ: ПАЭТЫЧНЫ ЭПАС СЯРГЕЯ ЗАКОННІКАВА

70

Сяргей Законнікаў (нар. 16 верасня 1946 г., вёска Слабада Бешанковіцкага раёна) – мастак яркага творчага тэмпераменту і пазнавальнага почырку. Адметная манера пісьма, калі разостраная публіцыстычнасць і грамадзянскасць гарманічна спалучаюцца з пранізлівым лірызмам, выступае ідэнтыфікатарам творчых асоб паэта, выяўляючыся ў тэкстах рознай жанравай прыроды. Найбольш выразная такая стыльвая асаблівасць рэалізуецца ў жанры паэмы, да якога Сяргей Законнікаў звярнуўся яшчэ ў пачатку творчага шляху і ў якім дасягнуў высокага ўзроўню літаратурнага майстэрства.

Працуючы над паэмай, пісьменнік пастаянна трымае ў полі зроку найбольш значныя, пераважна трагічныя, моманты нацыянальнага вопыту. Імпульсамі для руху паэтычнай думкі і лейтматывамі ліра-эпасу С. Законнікава сталі вайна, рэпрэсіі, Чарнобыль. Так, “*жывым і палеглым, вядомым і невядомым*”, што загінулі падчас прарыву фашысцкай блакады на Ушаччыне ў 1944 г., прысвечана паэма “**Прарыў**”, уключаная ў другую кнігу “*Устань да сонца*” (1976). У творы суіснуе агульнае і асабістае, што будзе ўласцівасцю ўсіх наступных паэм С. Законнікава. Агульнанародную трагедыю аўтар паказвае праз прызму досведу ўласнай сям’і, узнёўляючы ўспаміны маці і пераасэнсоўваючы іх: “*Гэта не я пішу, можаце паверыць. / Як у першым класе, / Мамаі рука водзіць маю паперу*” [3, с. 66]. У творы дамінуе лірычная інтанацыя, абумоўленая матчынай “прысутнасцю”, своеасаблівым

“суаўтарствам” з жанчынай-гаротніцай, жанчынай-працаўніцай. У наступнай жа паэме “**Урбаны**”, змешчанай у трэцім зборніку “*Пакуль жыве мая бяроза*” (1981), на першы план выходзіць публіцыстычная экспрэсіўнасць. Аўтар распавядае пра некалькі пакаленняў дынастыі Урбанаў з Віцебшчыны, узнёўляе жыццё краю ад 1917 г.

Раннія паэмы, асабліва другая, што мае адзнакі ідэалагічнай зададзенасці і лозунгавасці, саступаюць па мастацкіх вартасцях пазнейшым ліра-эпічным творам С. Законнікава. Аднак ужо тут паэт пачаў апрабавваць такую форму арганізацыі паэмы, як “твор у творы”, якая стане адной з апазнавальных прыкмет яго эпаса. Тэкст паэм падзелены на невялікія, аўтаномныя часткі пад уласнымі загаловамі, кожная з іх прысвечана асобнай тэме / герою. Гэта дазваляе шматбакова даследаваць праблему, ствараць панарамны малюнак, не абцяжарваючы мастацкае палатно грувасткімі апісаннямі і тлумачэннямі. Ліра-эпас С. Законнікава, такім чынам, палягае ў рэчышчы агульных заканамернасцей развіцця літаратуры: класічны коласаўскі тып паэмы амаль поўнасцю выцясняецца творамі, невялікі аб’ём якіх утрымлівае ў сабе глыбокую змястоўнасць, апісальнасць саступае месца інтэлектуальнасці, прадметная канкрэтыка – шматмернасці і шматзначнасці вобразаў. У творах узмацняецца роля суб’ектыўна-выяўленчага пачатку і пазначаецца тэндэнцыя да эканоміі маўленчых сродкаў.

Такія характарыстыкі цалкам правамоцныя і ў дачыненні да паэмы “**Чорная быль**” (1988) – аднаго з першых водгукаў на красавіцкую трагедыю 1986 г. Твор складаецца з трынаццаці раздзелаў (гэта невыпадкова), кожнаму папярэднічае фальклорны эпіграф. Абазначаная радкамі народных песень і прымавак тэма праецыруецца на паслячарнобыльскую рэчаіснасць, набывае зусім іншае значэнне і гучанне. Так, напрыклад, словы калыханкі “*прыйдзе шэранькі ваўчок, / Схопіць дзетку за бачок*” апыраджваюць усхваляваны аповед пра апрамененага ваўка, які не можа пазбавіцца нясцерпнага болю і пакут:

*Так ляжаў,
распластаны натугаю нейчай,
Што сціскала,
душыла люцей і люцей.
Не звярынай слязой,
а святой, чалавечай
Плакаў той, кім палюхаюць людзі дзяцей* [2, с. 184].

Як і апаবাদанне “Львы” (1987) І. Пташнікава, верш “Сцежка ласёў капытная...” (1989) В. Зуёнка, раздзел паэмы “Чарнобыльскі воўк” прасякнуты пачуццём маральнай адказнасці і віны чалавека перад прыродай і яе насельнікамі.

У ліку іншых “рознаўзроўневых тэматычных подступаў да тэмы” (А. Яскевіч) у паэме акрэсліваюцца праблемы бежанства з родных мясцін і адабранага краю (“Трэці анёл”, “За калючым дротам”, “Вяртанне”), “украдзенага” маленства (“Чаравічкі”, “Пераліванне крыві”), “балю ў час чумы” (“Марадзёры”), матыў уласнай віны лірычнага героя за рабскую пакорлівасць народа, за Курапаты, Салаўкі і Калыму (“Віна”). Выбух на атамнай станцыі, акцэнт у ўвагу аўтар, абярнуўся не толькі экалагічнай, але і гуманітарнай катастрофай, стаў горкім апафеозам традыцыйна-беларускай маўклівасці і абьякавасці да свайго лёсу (“Страх”). У злавесным святле “палыновай зоркі” востра выяўляецца праблема захавання народа – С. Законнікаў настойліва праводзіць думку пра магчымы духоўны Чарнобыль, спадзяецца засцерагчы суайчыннікаў ад нацыянальнага апакаліпсісу.

Амаль праз дзесяцігоддзе пасля аварыі паэт зноў звяртаецца да той жа тэмы – вынікам мастакоўскага роздуму стала паэма “Зязюля” (1995), прысвечаная земляку В. Быкаву. У адрозненне ад папярэдняга, увага літаратурнай крытыкі да гэтага твора і рэзананс ад яго былі меншымі, аднак па мастацкіх вартасцях і глыбіні паэтычнага даследавання тэмы “Зязюля” ніяк не саступае паэме “Чорная быль”, і можа, нават у нечым і пераўзыходзіць яе. С. Законнікаву ўдалося ўзняцца на новую ступень творчай спасціжэння праблемы духоўна-нацыянальнага Чарнобыля. Перасцярога, выказаная ў паэме “Чорная быль”, у “Зязюлі” – рэальнасць: беларусы па-ранейшаму пачуваюцца “*маленькімі людзьмі вялікай бяды*”. Філасофскія разважанні, выкліканыя спраўджаным духоўным Чарнобылем, у спалучэнні з публіцыстычнасцю і грамадзянскасцю, характэрнымі для творчага почырку паэта, ствараюць моцны эфект –сэнсавы, пачуццёвы, эстэтычны. Калі ў “Чорнай былі” пераважае выяўленчасць – паэт узнаўляе драматычныя жыццёвыя эпізоды, у якіх саміх па сабе ўжо закладзены вялікі патэнцыял эмацыянальнага ўздзеяння, – то тут дамінуе роздумнасць, аналітызм.

Пластычныя малюнкi і вобразы ў творы не адназначныя – яны набываюць сімволіка-алегарычны сэнс і дапускаюць магчымасць розных інтэрпрэтацый, асабліва цэнтральны вобраз зязюлі, які прысутнічае ў большасці з сямнаццаці раздзелаў частак. Зязюля ў паэме – гэта і мёртвы птах у брагінскім лесе, што можа разглядацца як сімвал атручанай радзіны зямлі; гэта і маці, якая пасля смерці маленькага сына ператварылася ў птушку і днюе-начуе на “*памаладзелых*” за апошнія гады могілках. Семантыка вобраза ўрэшце пашыраецца

да вобраза беспрытульнай Радзімы: “*Хоць вякі ў турботах прамінулі, / Ды дарэмна – знаку не відаць... / Беларусь – гаротная зязюля, / Як і ў той, / Няма ў цябе гнязда*” [1, с. 86]. Зязюля – “*заведзены Богам гадзіннік жыцця*” – увасабляе і надзею паэта на будучыню, на нязводнасць беларусаў, на тое, што народ не патушыць “*свечку сваёй душы*”.

Паводле архітэктонікі паэма “Зязюля” падобная на папярэднія: складаецца з адносна самастойных сэнсавых частак. С. Законнікаў і тут творча выкарыстоўвае фальклорную паэтыку: народна-песенныя вобразы (зязюля), матывы (ператварэнне ў птушку), мастацкія прыёмы (адухаўленне прыродных з’яў). Яны, арганічна ўключаныя ў аўтарскі тэкст, ствараюць асаблівую пранікнёную атмасферу. Гэтаму спрыяе таксама перайманне фальклору на рытміка-інтанацыйным узроўні (“Ку-ку”, “Сучасная балада”, “У зоне”, “Беларуская песня”). У стылізаваны “пад народнае” твор натуральна ўключаюцца біблейскія матывы і вобразы (“Крыж”, “Мадонна”, “Свечка”). Новым, па-мастацку выразным і экспрэсіўным падаецца параўнанне Беларусі з мармуровай скульптурай мадонны. Акрамя таго, з мэтай абуджэння нацыянальнай і свядомасці аўтар апелюе да гістарычнага мінулага: успамінае пераможную Грунвальдскую бітву, згадвае велічных асоб – Еўфрасінню Полацкую, Францішка Скарыну, Янку Купалу, – якія ўжо традыцыйна ў нашай літаратуры з’яўляюцца патрыятычна-адраджэнскімі ідэаламі. Гарманічным выглядае ўвядзенне ў тэкст літаратурных рэмінісцэнцый, у прыватнасці на творы Я. Купалы, М. Багдановіча. Як відаць, у паэме сумяшчаюцца розныя прыёмы арганізацыі мастацкай формы, выяўляецца жанрава-стылявы дынамізм, што ўласціва сучаснай паэзіі ўвогуле.

Кальцавая кампазіцыя стварае выразны малюнак і прадвызначае сэнсавую завершанасць твора. Паэму адкрывае раздзел “На берэзе тым”: на тым берэзе ракі часу зямля была “*чыстаўрачыстай*”, сонца, як маці, а вецер, як тата, забаўляліся з лірычным героем. У заключным раздзеле “На берэзе гэтым” паўстае жахлівая карціна экалагічнага і духоўнага Чарнобыля:

*На берэзе гэтым – часіна распаду.
Зямлю запалонілі зноў чужакі –
Палоніі і літвыі, рутэніі і радвыі
Смяротныі свой баль будуць праціць вякі.*

*На берэзе гэтым – нязбытнае гора,
Прычына бясконцых, нязлічаных страт.
Хварэе народ, бо не сёння,
Не ўчора
Душы беларускай пачаўся распад* [1, с. 93].

Узнікае супрацьпастаўленне *той / гэты* як антанімія дачарнобыльскай і паслячарнобыльскай

эры, гармоніі і хаосу, духоўнасці і чэрствасці. Тым не менш, нягледзячы на агульную мінорную танальнасць і драматычны пафас, у фінале твора выразна гучыць матыў веры ў лепшае: “А покуль ёсць сілы – люблю і трываю, / І веру ў розум, у вечны працяг...” [1, с. 93]. Думаецца, паэма “Зязюля” – адзін з найбольш моцных па сіле эмацыйнага ўплыву твораў сучаснага паэтычнага эпасу.

“Жанр паэмы з яе аб’ёмнай архітэктонікай... вымагае буйнога сацыяльна-філасофскага зместу і адпаведна сюжэтна-кампазіцыйнай яго арганізацыі. Паэма патрабуе свайго асаблівага паэтычнага дыхання, напалу пафасу, якія цэментуюць яе гетэрагенную кампазіцыю” [4, с. 538]. Раздзелы паэмы “Цівалі” (1994) “цэментуе” ў мастацкае цэлае патрыятычна-адраджэнская ідэя. Штуршком для аўтарскіх разважанняў паслужыла яшчэ адна трагічная старонка гісторыі XX ст.: «*Перад вайною на загаду наркама Л. Кагановіча “за сабатаж” – адмову везці ахвяраў сталінскіх рэпрэсіяў – была расстраляна вялікая група беларускіх чыгуначнікаў. Каб схаваць злачынства, іх целы энкавдысты скінулі каля вёскі Цівалі пад Мінскам у могільнік сканалай пад час мору жывёлы. Такія месцы, згодна санітарных правілаў, нельга раскапваць на працягу ста гадоў*» [1, с. 49]. Працытаваныя радкі эпиграфа да часткі “Цівалі. Ноч” прадвызначаюць “напал пафасу” і сілу “паэтычнага дыхання”, задаюць адпаведны – трывожны – драматычны – тон твора.

Канцэптуальны ў разуменні ідэйнага зместу паэмы вобраз могільніку – “могільніку долі”, “могільніку праўды”, “могільніку шчасця”, “могільніку волі”, “могільніку мары”, “могільніку воку”, – на якім збудаваны хісткі Беларусь і Доля. Зваротам-просьбай да суайчынніка лярвочны герой імкнецца перапыніць механічны рух у нікуды: “*Апошні шанц дала гісторыя... / Свой шанц, народ мой, / Скарыстай, / І ажыві прынётам змораны, / Забыты Богам / Родны край*” [1, с. 64 – 65].

Форма паэмы “Цівалі” традыцыйная для ліра-эпасу С. Законнікава, яе адпаведнасць выражэнню сацыяльна-філасофскага зместу выверана ранейшым досведам пісьменніка ў гэтым жанры. Шматузроўневая структура – “твор у творы” – дазваляе лакальна, а таму прадметна, скрупулёзна даследаваць розныя грані асноўнай праблемы – нацыянальнага выжывання.

З дванаццаці міні-твораў складаецца паэма “*Per aspera ad astra*” (“*Праз цярні да зорак*”, 2005), прысвечаная настаўніку, навукоўцу, канструктару касмічнай тэхнікі Барысу Кіту. “*Стоадсоткавы беларус*” па духу і паходжанні, ён, аднак, большую частку жыцця аддаваў свае таленты іншым краінам. Ствараючы паэтычную біяграфію канкрэтнага чалавека, С. Законнікаў вяртаецца да ўзнятай у паэме “Зязюля” праблемы: беларуская хата “ма-

гла ўздаваць змагароў і герояў, / Вучоных людзей, мастакоў і паэтаў, / Якіх раздарыла бязмежнаму свету” [1, с. 435]. Акцэнтаванне ўвагі на лёсе героя (пераезд з Пецярбурга ў Беларусь, галоднае маленства, вучоба ў польскай школе, настаўніцтва, астрогі, пакарэнне замежных вяршынь) не захіляе ад аўтара сучаснай Беларусі. Наадварот, правядзенне гістарычных паралеляў дае яму магчымасць завастрыць праблемы нацыянальнага быцця, паказаць іх паўтаральнасць у розныя перыяды.

Цікавай знаходкай, якая стварае адмысловы рытмічны малюнак, бачацца “пастскрыптумы” – двухрадковыя пасля большасці раздзелаў. У іх аўтар выказвае падзяку за ўсе складанасці ў жыцці героя бульбе і крапіве, якія не далі будучаму генію памерці з голаду; беларускай хаце, дзе ён быў узгаданы ў беднасці, але ў любові да Айчыны і мовы; Амерыцы, што паверыла ў беларуса... Нягледзячы на выяўленыя ў тэксце аўтарскія трывогі і нестакі, незадаволенасць надзённым станам рэчаў – творчасць паэта-грамадзяніна С. Законнікава не ўяўляецца без гэтых складнікаў – паэма прасякнута сцвярдзальным пафасам, надзеяй на пераемнасць найлепшага ад выдатных землякоў, верай у “*беларускае сэрца*”.

Арганізацыя “*маленькай паэмы*” “*Ён*” (2004) адзначаецца ад іншых ліра-эпічных твораў. Мастацкі тэкст – водгук на жалобную падзею ў асабістым жыцці – пахаванне бацькі. Нягледзячы на адыход ад традыцыйнай формы, аўтар верны творчым прынцыпам – сінтэз суб’ектыўнага і грамадска значнага: у лапідарным апаведзе-ўспаміне пра жыццё бацькі кароткімі штрыхамі пазначаюцца вехі народнага лёсу. Вядомы палым’янасцю і публіцыстычнасцю, у “*маленькай паэме*” аўтар вельмі стрыманы, але менавіта стрыманасць як найдакладней перадае вялікі боль сыноўняй страты.

Зрэшты, сыноўнім болем за Беларусь прасякнуты ці не ўсе творы Сяргея Законнікава. Яго найлепшыя паэмы, у якіх асэнсоўваюцца трагічныя перыпетыі нацыянальнай гісторыі, значна ўзбагацілі не толькі мастацкі набытак аўтара, але і беларускі ліра-эпас канца XX ст., сталі яркай з’явай нашай літаратуры.

Спіс літаратуры

1. **Законнікаў, С.** Доля: вершы і паэмы / С. Законнікаў. – Мінск: Галіяфы, 2008. – 496 с.
2. **Законнікаў, С.** Лістам дарога запала... : выбранае / С. Законнікаў. – Мінск: Маст. літ., 2000. – 278 с.
3. **Законнікаў, С.** Прысак часу: вершы, паэмы / С. Законнікаў. – Мінск: Маст. літ., 1986. – 238 с.
4. **Яскевіч, А. А.** Сяргей Законнікаў / А. А. Яскевіч // Гісторыя беларускай літаратуры XX ст.: у 4 т. / НАН Беларусі, АДД-не гуманітар. навук і мастацтваў, Ін-т літ. імя Я. Купалы; навук. рэд. У. В. Гніламёдаў, С. С. Лаўшук. – Мінск, 2003. – Т. 4. Кн. 2: 1986 – 2000. – С. 520 – 541.

Наталля ЗАЯЦ,

кандыдат філалагічных навук, дацэнт.